

„ՄՈՒՐՃ“-Ի ԱՆՑԵԱԼ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Ներկայ համարով Մուրճն ամսագիրը լրացնում է իւր չորս ամեայ շրջանը. յաջորդ համարով նա կը մտնի հինգերորդը: Մենք օգտուում ենք այդ դէպքից մի ընդհանուր տեսութիւն տալու Մուրճ-ի ցայժմեայ գործունէութեան և նորա հանգամանքների մասին, ամսագրի ընթացքը և ուղղութիւնը սրարգելու համար, մանաւանդ որ արդէն երեք տարի է մի այդպիսի տեսութիւն տւած չենք հայ ընթերցող հասարակութեան:

Ինչ է եղել մեր ջանքը:

Մեր ջանքը եղել է՝ Մուրճ-ը դարձնել մի օրդան ժամանակակից յառաջդիմութեան համար: Այդ մտքով նա հիմնւել է, և մենք աշխատել ենք Մուրճ-ին այն ուղղութիւնն ու ընթացքը տալ, որ նա անշեղ կերպով այդ նպատակին ծառայի:

Յառաջդիմութիւնը համեմատական դադափար է. նորա գոյութիւնը իմացւում է ներկայի համեմատութիւնից անցեալի հետ, և այս դէպքում՝ որքանով որ նա կապւած է Մուրճ-ի հետ. իսկ Մուրճ-ի դիրքը ներկայիս մէջ՝ կարող է իմացւել նրանից թէ որչափով նա կանգնած է դրութեան բարձրութեան վերայ, որ նոյնն է թէ որքանով նա համապատասխանում է ժամանակիս սպահանջներին, որքան լայն է Մուրճ-ի տեսողութեան հորիզոնը համեմատած ժողովրդի կարիքների հետ, որքան են իրար բռնում մէկ կողմից Մուրճ-ի ուղղութիւնը, արծարծած խնդիրները, ժամանակի խնդիրներին տւած պատասխանները, ընթերցանութեան համար մատակարարած նիւթերը,—և միւս կողմից մեր ընթերցող հասարակութեան սպահանջները, եթէ միայն դժբա վեր չեն այն ոլորտից, որ տալիս է մեզ ժամանակակից սերունդը: Եւ այդ է

որոշում պահանջների խելացիութեան չափը, և մեր ասածը՝ միայն խելացի պահանջների մասին է:

Մենք ձեռնարկել էինք մի դժւարին գործի. գոնէ այնքան դժւարին, որ այս վերջին երեսուն և հինգ տարիներում արւած ջանքերը խորտակւել էին մի ընդհանուր կրթական ամսագիր երկար տարիներ շարունակել ու դժւարութեան դէմ: Եւ արդարեւ շիւսիսափայլ, Վոռնի, Հայկական Աշխարհ, «Փորձ»—դոցանից ամենաշատ տեղութիւն ունեցածը արաջինն էր, շիւսիսափայլը, որ վեց տարի հրատարակւեց, լինելով կիսով չափ փոքր քան «Մուրճ»-ը, իսկ վերջին ամսագիրը, փորձը ունենալով «Մուրճ»-ի չափ ծաւալ տեւեց ու աւելի քան չորս ու կէս տարի:

Ամսագրի տեղը այդպիսով թափուր էր քնացել: Բայց «Մուրճ»-ը չէր եկել ուղղակի նոցա շարունակելու շիւսիսափայլը-ը որի հետ «Մուրճ»-ը իւր տենդենցիաներով աւելի մօտ է, շատ էր վաղուց անյայտացել, որպէս զի «Մուրճ»-ը զար ուղղակի նորան շարունակելու համար. շիւսիսափայլ-ի և «Մուրճ»-ի միջերջում կայ մի ժամանակամիջոց, երբ այն դերը, որ կարող էր կատարել այսպէս ասած մի վերանորոգւած շիւսիսափայլ, կատարեց «Մշակ» լրագիրը, որքանով որ մի լրագիր առհասարակ կարող էր ամսագրի տեղը տալ:

1889 թւականին սկսեց լոյս տեսնել «Մուրճ»-ը: Աւելի քան որ և իցէ մէկը նախկին ամսագիրներից՝ «Մուրճ»-ը սկսեց կեանքի հետ գործ ունենալ, որ և արտայայտուում է նորա բաժինների բազմակողմանիութիւնով և բազմաթիւ նոր մարդկանց գրական ասպարէզ դուրս գալով: Չորս տարի առաջ մենք դեռ չը գիտէինք թէ ովքեր էին լինելու մեր տեղական աշխատակիցները. մենք միայն գիտէինք թէ ինչ ուղղութեան տէր մարդիկ կարող էին համակրել «Մուրճ»-ին, մենք գիտէինք որ միայն մի աւելի հասուն երիտասարդութիւն կարող է լինել մեր աջակիցը, միայն նորա միջից կարող են դուրս գալ նոր մարդիկ՝ «Մուրճ»-ի ձգտումները հասկացող, զնահատող և նոցա համակրող, հետեւապէս և ամսագրին աշխատակցող: Ամսագրական ոյժեր «Մուրճ»-ի համար պատրաստի չը կային, որովհետեւ չէր կարելի յոյսեր դնել այնպիսի ոյժերի վերայ, որոնք իրանց ոգով, ուղղութիւնով, աշխարհայեցողութիւ-

նով, զգացմունքներով, քաղաքականութիւնով ոչ մի մտերմութիւն չէին կարող զգալ իրանց տրադեցիաներին հակառակ մի օրգանի հետ, որքան էլ նոքա յայտնի լինէին իբրեւ զրոշներս Իսկ նախկին ամսագիրներից մնացած ոչ ժերը ընդհանուր առմամբ հէնց այդպիսիներն էին: Նոր ուղղութեան ամսագրի համար հարկաւոր էին նաև նոր մարդիկ, թէկուզ գրականութեան մէջ քիչ յայտնի կտմ բոլորովին անյայտ աշխատակիցներ, բայց իրանց ուղղութիւնով աւելի մօտ կամ սերտ կպած յառաջդիմական մի օրգանի: Զորս տարի առաջ մի այդպիսի միտք շատերին, և յատկապէս հակառակորդներին, խիմերական էր թւում, և մեր ձեռնարկութիւնը հէնց սկզբից կարծում էին դատապարտւած կատարեալ անաջողութեան:

Այլ էին մեր յոյսերը: Եւ այս չորս տարիների փորձը մեզ ապացոյց տւեց որ մի յառաջդիմական ամսագրի շիտակ, լուրջ ու կենդանի վերաբերմունքը դէպի հասարակական խնդիրները միակ հաստատ գրաւականն է՝ հասարակութեան մէջ ամուր արմատ բռնելու, ժամանակիս իդէալներով համակելու ընդունակ մարդկանց համակրութիւնը վաստակելու և այդ ամենով միասին մամուլի մէջ այն տեղը զբաւելու համար, որ վայելում է մի ամսագրին, որ դրութեան բարձրութեան վերայ կանգնած է ուղում լինել:

Մեզ շրջապատող ժամանակակից մամուլը մեր այդ դիտաւորութեան իրագործումը չը խրախուսեց ոչ մի կերպ: Բոլորովին ընդհակառակը: Մենք ոչ միայն թշնամանքի և ծաղրի հանդիպեցինք այն մամուլից, որ իւր ուղղութիւնով հակառակ պէտք է լինէր «Մուրճ»-ին, այլ և այն մամուլի կողմից, որի գործը շարունակելու համար կոչւած էր այս ամսագիրը:

Բայց զաղափարը իւր գործը կատարեց, որովհետեւ ամենազօրեղներն անգամ չը կարողացան արգելք լինել, որ «Մուրճ»-ը յառաջդիմական մի օրգան ճանաչի և տարէցտարի աւելի ու աւելի տարածւի: Թշնամական վերաբերմունքը նոյնպէս իւր դերը կատարեց, բայց դորա տպաւորութիւնը և ազդեցութիւնը նւազում էր ամեն տարի, և ուր «Մուրճ»-ը, այսպէս ասած, իւր սեպհական ոյժով թափանցում էր՝ նա ապացուցանում էր նաև որ մեր մամուլի վերաբերմունքը դէպի «Մուրճ»-ը հիմնւած էր իրանց ընթերցողների կոյր հաւատի վերայ:

Խրախուսական մինչ այժմ մենք ոչինչ չենք գտել մամուլի վերաբերմունքի մէջ, եւ այդ մենք ասում ենք ոչ թէ զանգատուելու համար, այլ պարզելու համար թէ ինչ պայմանների մէջ Վուրճա-ը պէտք է հարթէր իւր ճանապարհը, որ պրոգրէսի ճանապարհն է, մի ճանապարհ, որ լիապէս հարթելու համար դեռ երկար տարիներ քրտնաջան աշխատանք ենք տեսնում հորիզոնի վերայ: Զը նայած որ անցեալում հայերս ամսագիրներ ունեցել ենք, բայց ամսագիրը դեռ եւս չէր դառել մի անհրաժեշտ պահանջ ընթերցող հասարակութեան համար: Այդ կախած է եղել մեծ մասամբ հասարակութեան անպատրաստ լինելուց, բայց մասամբ նաեւ այդ ամսագիրների ղեկավարների հայեացքից ամսագրի կոչման վերայ: Այդ պատճառով Վուրճա-ի դժարութիւններից մէկը կապած էր այն մոլթն եւ անորոշ գաղափարների հետ, որ ունեցել են հայերը քաղաքական-հասարակական-գրական ամսագրի մասին: Մեր խօսքը այն ստուար մեծամասնութեան մասին է, որոնցով պահպանւում են պարբերական թերթերը մեզանում առհասարակ ժողովրդականացնել ամսագիր ասւած բանը ընթերցող հասարակութեան լայն խաւերում,— ահա մի խնդիր, որ պէտք է լուծէր Վուրճա-ը: Դա նոյն այն խնդիրն է, որ քսան տարի առաջ դրւած էր լրագրութեան համար, որը դեռ եւս այն ժողովրդականութիւնը չունէր, ինչ նա ունի այժմ: Լրագիրը դեռ եւս անհրաժեշտ պահանջ չէր ընդհանրութեան համար այն ժամանակ, ինչպէս ամսագիրը չէր ընդհանրութեան համար, երբ Վուրճա-ը սկսեց հրատարակել:

Այդ խնդրի հետ միասին Վուրճա-ը ունէր լուծելու մի այլ խնդիր: Ամսագիրը պէտք է բաւականութիւն տայ աւելի զարգացած, ուրեմն աւելի պահանջող հասարակութեան: Ամենապահանջող ընթերցող հասարակութիւնը՝ ամսագրի հասարակութիւնն է: Ինչով Վուրճա-ը պէտք է բաւարարութիւն տար այդ հասարակութեան: Նրանով, կը պատասխանենք մենք, որ Վուրճա-ը կը ներկայացնէր մի ակնյայտնի չառաջդիմութիւն մեր պարբերական մամուլի մէջ, առհասարակ: Ոչ մրցութիւնը իրան նման ուստաց կամ արտասահմանեան ամսագիրների հետ պէտք է դէպ իրան քաշէր հայ ինտոելիգէնտ հասարակութիւնը, այլ այն գաղափարական շահը, որ պէտք է կապի ինտելիգէնտ հասարակութիւնը հայրե-

նական մահուլի և գրականութեան յառաջդիմութեան հետ, երբ այդ յառաջդիմութիւնը կատարուում է՝ կարելի է նաև ասլահով լինել ինտելիգենցիայի համակրութեան վերայ, եթէ այդ ինտելիգենցիան արժանի է իւր անան: Ամեն ուրիշ միջոց՝ արհեստական է. միայն յառաջդիմութիւնն է, որ կարող է լինել թէ նպատակ և թէ միջոց. իսկ այդ յառաջդիմութիւնը իրագործելու համար մենք ծառայացրել ենք մեր ոգու և մտքի ամբողջ կարողութիւնը նաև հակառակ իշխող կարծիքներին:

Յառաջդիմութիւնը անհնարին է առանց մտքերը գրականօրէն մշակելու՝ և հասարակական, գրական, քաղաքական երեւոյթները գիտնականօրէն քննելու և ուսումնասիրելու: Ամեն յառաջդիմութիւնից առաջ հասարակական կեանքի մէջ՝ լինում է առաջ գրականութեան յառաջդիմութիւն, որովհետև կեանքի մէջ յառաջդիմութիւն անելու համար հարկաւոր է որոշ ծրագրով գործել, իսկ ծրագիրները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ համառօտութիւններ գրականութեան մէջ արծարծած, մշակած, պարզած, ընդհանրութեան համար մատչելի դարձրած խնդիրների և սոցա լուծելու միջոցների. գործելու համար հարկաւոր են կուսակցութիւններ, բայց կուսակցութիւնները ոչինչ են առանց ծրագիրների, իսկ ծրագիրները բղխում են առաջընթաց գրականութիւնից:

Արդ, այս երեսուն տարիների ընթացքում, մեր նոր գրականութեան սկսելու օրից, մտքերի ու գրականութեան շարժումներ մենք կարող ենք վկայել զլիսաորապէս երկու շրջանների համար՝ «Հիւսիսափայլ»-ի 1858 — 64 և «Մշակ» լրագրի, զլիսաւորապէս սորա գոյութեան առաջին տասնեակ տարիներում: Մեր գրականութեան համար միայն այդ երկու շրջանները կարող ենք բեղմնաւոր համարել, այդ շրջաններումն են արծարծւած մեր մէջ նոր տեսակետների հասարակական կեանքի մասին, այդ շրջաններումն են սկսել արթնանալ հասարակութիւնները գրականութեան համար, այդ շրջաններումն է սկսել նոր բանաստեղծական ու վիպական գրականութիւնը, այդ ժամանակներում նոր սերունդը սկսեց մասնակցել մահուլին: Մի խօսքով՝ դժբա շրջաններ են, որոնք նշանաւոր սկզբնաւորութիւնների շրջաններ կարելի է համարել:

Բոլոր գոյութիւնն ունեցող մամուլը 80-ական թւականներին այլ ևս բաւարարութիւն չը տւեց սկզբնական պերիոդները անցկացած սերունդներին: Լրագրութիւնը, որ միակ էր աստարիզի վերայ, անբաւարար հանդիսացաւ գրականութեանը նոր մղում և խնդիրների մշակութեան նոր ծաւալ տալու համար: Բարձր հրապարակախօսութիւնը երկրորդական դարձաւ, գրականութիւնը՝ զարգանալու համար՝ այլ ևս դաշտ չէր գտնում լրագրական էջերում: Մի խօսքով մամուլը չէր առաջադիմում, այլ սառած ձնացել էր այն շրջանակների մէջ, որ որոշւած էր առաջ, այս զանազանութեամբ սակայն, որ գրական ոյժերն էլ գրեթէ չեաւ էին քաշւել գրելուց, ոչ մի խրախոյս չը գտնելով մամուլի բռնած ընթացքից, և ոչ էլ նոր գրողների հոսանք էր նկատուում:

Ահա այս հանդամանքների մէջ է, որ Վուրճա-ը սկսեց հրատարակել, ցանկութիւն չալտելով շարունակել ընդհատւած գրական շարժումը: Դորա համար պէտք էր ընդլայնել և խորացնել ընդհանուր խնդիրների քննութիւնը, զգալ տալ եղածի անբաւարարութիւնը, խրախուսել ուսումնասիրական ոգին, արծարծել անաշուտութիւնը գրական քննութեան մէջ, բաց ամեն բանում անցկացնելով յատկապէս ոգին: պէտք էր գրեթէ ստեղծել գրական քննադատութիւնը մեր մէջ, պէտք էր ընդհանուր խնդիրների համար նոր-նորից մի սիստեմ և նոր տեսակետներ մշակել, պէտք էր իւր բաժինների բազմակողմանիութիւնով ժամանակի պահանջների համեմատ հայկական ամսագրի տիպը ստեղծել, որի համար մեր նախկին ամսագիրները կամ այժմ եղած ամսաթերթերը օրինակ չէին կարող մեզ ծառայել, և այդ ամենով միասին Վուրճա-ը թէ հայկական մամուլի և թէ գրականութեան ու ազգի յառաջաւոր մօքի մի օրդան դարձնել:

Մենք չենք ուզում դորանով մեր կատարածի ամփոփումն անել, այլ միայն գծել այն, ինչին ձգտել ենք: Այդ ձգտումի արդիւնքները այժմ ամփոփւած են Վուրճա-ի չորս տարւայ հատորների մէջ և դրւած են ընթերցողների աւաջ: Թող սոքա վկայեն թէ որքան է կարողացել Վուրճա-ը իրագործել իւր մտադրութիւնները մինչ այժմ: մենք միայն կ'ասենք, որ անսպթաք կերպով նոյն շաւղով պէտք է ընթանանք նաև այսուհետև, ունենալով ընթեր-

ցող հասարակութեան մէջ դէպի «Մուրճ»-ը աճող համակրութիւնը և այն հաւատը, որ մենք ունենք դէպի «Մուրճ»-ի կատարած և կատարելիք լաւ դերը:

Ամենաշօշափելի ապացոյցը այն բանի, որ «Մուրճ»-ով սկսեց գրականական մի նոր հոսանք, մենք տեսնում ենք նրանում, որ բազմաթիւ գրողներ «Մուրճ»-ի միջոցով գրական ասպարէզ դուրս եկան, գրողներ, որոնք, սակաւ բացառութիւններով, կամ շատ փոքր գրական անցեալ ունէին և կամ առաջին անգամ «Մուրճ»-ում երևացին:

Սկսելով «Մուրճ»-ի հրատարակութիւնը, չորս տարի առաջ, մենք, որպէս վերը նկատեցինք չունէինք աշխատակիցների կազմակերպած մի խումբ. և չը գիտէինք թէ ովքեր լինելու մեր տեղափան աշխատակիցները. մենք գիտէինք միայն որ տեղական աշխատակիցներ «Մուրճ»-ի համար կը լինեն նախ անպայման յառաջդիմականներ և երկրորդ՝ ովքեր համաժողով են մեր մամուլի շրջանակները ընդլայնելու և խնդիրների քննութիւնը խորացնելու անհրաժեշտութեան մասին: Մեր յոյսերը, ինչպէս այժմ վկայել կարող ենք, անհիմն չէին: Զընայած մեզ շրջապատող մամուլի կողմից դէպի «Մուրճ»-ը բռնած դիրքին, աշխատակիցների հոսանքը «Մուրճ»-ում սկզբից մինչ այսօր եղել է անընդհատ: Անկարելի է դորանում չը տեսնել մի գարկ, որ կարող է բղխել միայն զաղափարից: Մեզ շրջապատող մամուլի ոչ առերես անտարբերութիւնը, ոչ էլ թշնամանքը կարողացան ներդրածել այն հոսանքի վերայ, որ իւր ուղին բնականօրէն բռնեց դէպի «Մուրճ»-ը: Սա մի իրողութիւն է, որ, չը նայած խմբագրութեան կողմից ցոյց տւած մեծ խստութեան՝ սկզբից մինչ այսօր «Մուրճ»-ի ամեն մի համարը իւր հետ բերել է մի, երկու, երեք, երբեմն մինչև անգամ աւելի նոր աշխատակիցների անուններ: Եւ անկարելի է այն, որ նոցանից շատ շատերը նոյն իսկ նորերից՝ ոչ միայն «Մուրճ»-ում, այլ դորանով իսկ առհասարակ գրականութեան մէջ, դնահատութիւն են գտել, կապելով իրանց անունները մեր գրականութեան որ և է ձիւղի հետ: Խօսելով աշխատակիցների մասին, մենք պարտականութիւն

ենք համարում առանձին կերպով յիշել այն անձերի մասին, որոնց աշխատութիւնը արտայայտւել է ոչ միայն գրչով, այլ և խորհուրդներով, իրանց մօտ չարաբերութիւններով ամսագրիս խմբագրութեան հետ:

«Մուրճ»-ի աշխատակիցների մէջ դեռ առաջին տարում սկսեց մի յայտնի զոռւմն. դտնւեցին աշխատակիցներ, որոնք, ի նկատի ունենալով ամսագրի ուղղութիւնը, գործով ցոյց տւին ցանկութիւն՝ խմբագրութեան հետ սերտ, զազափարական չարաբերութիւն ունենալ: Զտման այդ պրոցեսը ժամանակի ընթացքում առաջացրեց այն, ինչ կարող ենք անւանել «Մուրճ»-ի սկզբնական խումբը: Խնքնաբերաբար և ժամանակի ընթացքում կազմած այդ խումբն է ահա, որով յետոյ կարելի եղաւ սկիզբ դնել մի կազմակերպութեան, որ մենք անւանում ենք «Մուրճ»-ի խմբագրական խորհուրդ: Միջոց տալ որ «Մուրճ»-ի հետ զազափարական սերտ մոտեմութիւն ունեցողները կանոնաւոր նիստերում ի մի հաւաքւեն և իրանց կարծիքները յայտնեն կամ տպագրելու նշանակուած և կամ տպած գրւածների մասին, և որ առհասարակ մտքերի փոխանակութիւն կատարւի, — ահա «Մուրճ»-ի խմբագրական խորհրդի նշանակութիւնը:

Մի այդպիսի օգնական մարմնի կազմելը եղել է մեր ցանկութիւններից մէկը դեռ և «Մուրճ»-ը հիմնելու օրից. բայց բնական է որ նորա գլուխ բերելը կարող էր կատարւել միայն ժամանակով, երբ գործի ընթացքը ինքը ինքնաբերաբար կը յառաջացնէր մի խումբ, որը «Մուրճ»-ի մէջ կը գտնէր օրգանի էական յատկութիւնները և կը հաւաքւէր այդ օրգանի շուրջը:

Բայց որքան էլ մեր սկզբնական ցանկութիւնն էր խմբագրական խորհուրդ ունենալ, այնուամենայնիւ դորան կազմելու վաստակը պատկանում է նաեւ այն աշխատակիցներին, որոնք առաջինները համախմբւեցին «Մուրճ»-ի իբր օրգանի շուրջը, որոնք ուրեմն առաջիններն էին որ հաստեացրին այդ խնդիրը:

«Մուրճ»-ի խմբագրական խորհրդի սկիզբը ընկնում է 1890 թ. հոկտեմբերի 8-ին, և նորանում երկար կամ կարճ միջոցներով մինչ այժմ մասնակցութիւն են ունեցել, բացի մեզնից՝ ութ ուրիշ անձեր զանազան ժամանակներից սկսած, աւելի կամ պակաս տևողութեամբ, համաձայն մասնակցողների ազատ կամքին:

Որքան էլ ազատ հիմունքների վերայ է հիմնւած խմբագրական խորհրդին մասնակցելը, որքան էլ խորհուրդը լոկ խորհրդատու և ըստ մեզ հէնց դորա այդ բնաւորութեան պատճառով, բայց համեաշխութեան և փոխադարձ հաւատի և յարգանքի վերայ հիմնած մի այդպիսի մարմնի կարեւորութիւնը մենք շատ ենք գնահատում: Նաեւ այսուհետեւ մեր ձգտումը կը լինի «Մուրճ»-ի այդ նոր սկսած տրագիցիաները շարունակել, որքան միայն հնարաւոր է, և դորանով խմբագրութիւնը զօրեղացնել օգնական և գաղափարակից խորհրդատու ուժերով: Անկախ դորանից խմբագրատունը մնում է և կը մնայ մի կենտրոն ամսագրի բոլոր աշխատակիցների համար, որոնց հետ հաղորդակցութիւնից անցեալի նման նաեւ ապագայում ապաստում ենք նոյնքան օգուտներ ամսագրի համար:

Սորանով երկրորդ անգամն է որ սուիթ ենք ունենում հրապարակական հաշիւ ներկայացնել «Մուրճ»-ի գործունէութեան մասին: Մեր առաջին հաշիւը վերաբերում էր ամսագրիս առաջին տարւան: Այդ ժամանակւանից դէս «Մուրճ»-ը, մնալով իւր ծաւալով նոյնը, ինչ որ էր, զգալի կերպով ճոխացել է նիւթերի բաղմակողմանիութեան կողմից: Այդ յառաջագիւժութիւնը կատարւել է տարին տարւայ վերայ, որովհետեւ միայն ժամանակի ընթացքում կարող էին զոնել համապատասխան աշխատակիցներ: Նոր զարգացած բաժիններն են՝ զիտականը, քննադատականը, թղթակցութիւնները Ռուսաստանից, Արտասահմանեան քրոնիկը, Ֆէյլլոնը:

Գիտական յօդածները այժմ բռնում են այն տեղը, ինչ առաջին տարում բռնում էին մանկավարժական յօդածները, որոնք մի ընդհանուր կրթական ամսագրում չպէտք է մեծ տեղ զբաւեն: Գիտական բաժինը, ըստ իւր հերթին, այժմ երկու տեսակի են բաժանւել՝ ընդհանուր կրթական յօդածներ, գլխաւորապէս բնագիտութիւնից, և գիտական քրոնիկ. վերջինիս նպատակն է ընթերցողներին յընթացիկս տալ և գլխաւորապէս կիրառական գիտութիւնների յառաջդիմութեան, նոր թէօրիաների ու գիւտերի հետ: Գիտական բաժնի համար մինչ այժմ աշխատել են պ. պ. Ս. Քալաշեան, բժշկ. Վ. Սրժլունի և բժ. Ն. Ումիկեան. իսկ գիտա-

կան քրոնիկը իւր վերայ է առնում վարել պ. Մ. Տէր-Անդրէասեան:

Մի առանձին ծաւալ է ստացել Մուրճ-ում քննադատական բաժինը, որից առաջին տարում գոյութիւն ունէր գրախօսութիւնը, բացի մի-մի փոքրիկ փորձերցից գրական ազատ քննութեան Գրախօսութեան համար սկզբում Մուրճ-ը ունէր աշխատակիցներ ժողովրդական և բելլետրիստիկային պատկանող գրքեր գրախօսելու համար: Ժամանակով Մուրճ-ին մերձեցան նաև հայոց հին մատենագրութեան և առհասարակ լեզուի մասնագէտներ. այնպէս որ մանաւանդ ներկայ 1892 թւականին Գրախօսական բաժնում տպեցին ընդարձակ քննութիւններ հայերէնագէտ մասնագէտների ձեռքով. դորանով մասամբ միասուեց գրքերի հաշվաւորութիւնը՝ լիակատարութեան կողմից: Բայց մենք յոյս ունենք, որ ապագայում, աշխատակիցների աւելի կանոնաւոր խմբի աջակցութեամբ՝ այս տարւայ պակասորդը կը լրացնենք:

Այս վերջին տարիներում Մուրճ-ը ձեռնամուխ եղաւ մեր նոր գրականութեան այսպէս ասած դասական հեղինակների քննադատութեան գործին, որից մի թոյլ փորձ կատարել էր զեռ ևս առաջին տարում, պ. Պերճ Պաշեանի գործքերի վերաբերմամբ մի պատահական աշխատակցի կողմից: Այժմ, այս վերջին երկու տարիներում պ. Եղիշէ Մաղաթեանն է որ այս ամսագրի էջերում տւեց ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ պ. Սմբատ Շահաղիզեանի և նորոգ հանդուցեալ Ռաֆայէլ Պատկանեանի Մենք քիչ կը լինենք մեղանշած ճշմարտութեան դէմ, եթէ ասելու լինենք որ հէնց այդ վերջին փորձերով գրականական-գեղագիտական քննադատութեան լուրջ սկսբնաւորութիւն է դնում մեր մէջ:

Մուրճ-ի վիպական մասը թելադրում է մեզ մի քանի խօսք ասելու: Այդ մասում մինչ այժմ աշխատակցել են թէ հայ գրականութեան մէջ աւելի վաղուց ծանօթ հեղինակներ և թէ նոր գրողներ, և թէ թարգմանաբար երևացել են այլազգի հեղինակներ: Մուրճ-ը հրատարակելու սկզբի ամսից մեր դիտաւորութիւնը այդ նկատմամբ այնպէս էինք յայտնել, թէ աւելի ուշք կը դարձնենք մեր ինքնուրոյն հեղինակների, քան թէ թարգմանականների վերայ: Մենք այդպէս էլ վարեցինք, միայն ներկայ 1892 թւականին է որ թարգմանականը գերիշխող էր Մուրճ-ի վիպական մասում:

Խնդիրը սա է թէ ինչ տեսակէտ պէտք էր պահպանել «Մուրճ»-ում վիպական գրածքների վերաբերմամբ, այդ բաժնին զարկ տալու համար։ Վէպեր, ուր արտափայլում են կեանքի նոր հոսանքները և շօշափուով ժամանակակից հասարակական խնդիրները և իդէալները, դժբա են, որ աւելի հետաքրքրել են մեզ, որքանով որ նոքա գրած են գնահատելի տաղանդով։ Բայց ի հարկէ միշտ մեզնից չէ կախած եղել այդ ցանկութիւնը իրագործելու Որպէս զի ամսագրի վիպական բաժինը իւր նիւթերով, հիմնական ուղղութիւնով և գեղարւեստով մի մարմին կազմի ամսագրում քարոզած մտքերի հետ, պէտք է մի սերունդ որ կրթւած լինի այդ ամսագրի պաշտպանած հայեացքներով՝ ընդհանուր և կենսական խնդիրների ու գեղարւեստի նկատմամբ։ Դորանով բաւական է ասւած, որ «Մուրճ»-ի համար զեռ վաղ է այսպէս ասած՝ իւր վիպասաններն ունենալ իբրեւ մշտական աշխատակիցներ։ Մինչ այժմ ինչ կարող էինք անել, դա ընտրութեան գործ էր՝ առաջարկած անթիւ վիպական գրածքներից ընտրել այն ինչ խրախուսելու արժանի է դատուել և, հնարաւոր եղածին չափ, դէմ կենալ ըստ երևութին ապագայ չը խոտացողներին։

Թարգմանական վէպերի մէջ առանձնապէս շեշտելու է՝ վրաց գրականութիւնից տւածները։ Մենք կամեցել ենք դորանով հայ և վրացի ազգերի իրար մերձենալու գործին նպաստել, ընտրելով իրար հետ աւելի մօտ ծանօթացնելու ճանապարհը։ Քան թէ իրար վերայ բամբասել և, իրարից անտեղեակ՝ միմեանց ծաղրել, — աւելի լաւ է իրար ճանաչել. և մենք յոյս ունենք որ իրար հետ գրականութեան միջոցով ծանօթանալուց կը յառաջանայ գրականական փոխադարձ հաղորդակցութիւն և աւելի լուրջ քննադատութիւն, որ հեռու կը լինի նախապաշարումից յառաջացած բամբասանքներից։ Մինչ այժմ թարգմանած երկու վիպական գրածքների վերայ (Կացիա-Աղամիանի և Ելիսո) գալ տարի կ'աւելանայ, ինչպէս յոյս ունենք, երրորդը (Ելգուջա, գործ Մուշտուբարիձէի)։

Եւրոպական վիպասանութիւնից ցայժմ «Մուրճ»-ը տւել է միայն մէկ նշանաւորը և Աւանց դաւանանքին, որի շարունակութիւնը կը տրւի 1893 թւական։ Այդ վէպով մենք կամեցանք մեր ընթերցողներին հնարաւորութիւն տալ ծանօթանալու հոգեբանական մի

ռոմանի և միւսնոյն ժամանակ մի վերին աստիճանի բազմակողմանի լուսաւորւած հեղինակի գեղարւեստական և հասարակական խնդիրների մասին ունեցած հայեացքների հետ:

Ոտանաւոր բանաստեղծութեան մասին մենք ոչինչ չունենք աւելացնելու 1889 թւականին մեր գրածի վերայ, եթէ ոչ այն, որ այժմ ակնյայտնի կերպով տեսնում ենք թէ որքան անհիմն էին մեր յոյսերը, որ դնում էինք Վուրճա-ի այդ բաժնի վերայ: Այդ բաժինը շարունակել է առաջւայ պէս կենդանի մնալ շնորհիւ մեր սկզբնական աշխատակիցների՝ գլխաւորապէս պ. պ. Լևոն Մանուկեանի, Ա. Մատուրեանի (Արծիւեան), Արշալոյս Մխիթարեանի, որոնց միացել են այն ժամանակւանից դէս պ. Յովհաննէս Թուսնեանց և պ. Լեւոնեց:

Քաղաքան տեսութիւնը վարել է միանգամայն նոյն ոգով, ինչպէս և առաջ: Մենք պէտք է սակայն զանգատենք որ չափազանց բազմազբաղ գրութիւնը մեզ չի թոյլ տւել որ քաղաքական տեսութիւնը ամենայն կանոնաւորութեամբ իւրաքանչիւր ամիս տայինք: Բայց Վուրճա-ի ընթերցողները կարող են ապահով լինել որ մեր տեսութիւնից չի վրիպել բարձր քաղաքականութեան վերաբերեալ որ և է կարեւոր դէպք: Բացի դորանից կանոնաւոր կերպով այժմ տանող Արտասահմանեան քրոնիկը, բացի իւր առանձին կոլումից՝ մասամբ լրացնում է նաև քաղաքական տեսութիւնը:

Ներկայ 1892 թւականին, շնորհիւ յատուկ աշխատակցի, կարելիութիւն եղաւ երաժշտական բաժին բաց անել և կանոնաւորապէս նորան վարել: Դորա համար մենք պարտական ենք պ. Գրիգոր Նահապետեանցին:

Դառնանք այժմ Վուրճա-ի երկու կարեւորագոյն բաժիններին, որոնք ամենասերտ կապ ունեն ամսագրի ուղղութեան հետ՝ առաջնորդողները և Ներքին Տեսութիւնը: Առաջնորդող յօդւածներում մենք շարունակ շօշափել ենք և կը շարունակենք քննութեան առնել մեր կեանքի հիմնաւորագոյն խնդիրները: Այդ յօդւածների ներքին կապը մենք մի ժամանակ մի առանձին յօդւածի նիւթ կը դարձնենք. այստեղ միայն կը շեշտենք, որ նոցանում մենք դնում ենք մեր լաւագոյն մտքերը մեր հասարակական յառաջդիմութեան խնդիրների վերաբերմամբ:

Ներքին տեսութիւնը անպակաս է եղել. նորա «Ամսւայ քրոնիկա»-ում մենք ընթերցողների առաջ դրել ենք ամսւայ ամենաաչքի ընկնող հասարակական խնդիրները և առանց որ և է տատանմունքի՝ տւել մեր կարծիքները նոցա մասին: Կարող ենք ասել որ «Մուրճ»-ը ոչ մի դժարութիւն չի կրել՝ առաջադրած խնդիրների նկատմամբ բռնել ամենակորուկ դիրք, միշտ աշխատելով լինել կարելիին չափ լիակատար, իսկ վիճաբանութիւնների մէջ՝ ազնիւ և անաչառ: Մեր ընթերցողներից բոլրած չաճախակի վկայութիւնները մեզ շատ անգամ համոզել են, որ այդ բաժինը ըստ արժանւոյն ղեահատուում է ընթերցող հասարակութիւնից:

Այս ամենով մենք չսպառնցինք բոլորը. պ. Գր. Վարդանեանը շարունակեց տալ աշխատութիւններ տնտեսական հասարակական խնդիրների մասին. լոյս տեսան մի քանի լուրջ ուսումնասիրութիւններ հողային խնդիրների, պանդխտութեան և բանւորների մասին, աշխատակցութեամբ, բացի մեզնից՝ Յ. Սաղաթելեանի, Անուշ. Քալանթարի, Գարեգին Խաժակեանի, և մի շարք տնտեսական ջօղւածներ մեր երկրի արդիւնաբերութիւններից:

Սորանով մենք կը վերջացնէինք «Մուրճ»-ի անցեալ չորսամեայ գործունէութեան հաշւետւութիւնը, եթէ առիթից չ'օգտուէինք ասելու թէ ինչ է մնում մեզ անելու «Մուրճ»-ի արտաքին կերպարանքը ամբողջացնելու համար:

«Մուրճ»-ի արտաքին կազմը լրացնելու համար, և մենք այդ շատ լաւ զգում ենք, — մինչ այժմ պակասել են՝ մի կողմից զաւառական թղթակցութիւնները կամ զաւառական քրոնիկը, և միւս կողմից՝ թղթակցութիւնները Տաճկա-Հայաստանից: Մեր մշտական ընթերցողներին քաջ չափնի կը լինի, որ մեր այս զանգատը նոր չէ և որ տարիներ առաջ մենք նոյնը ասել ենք: Գաւառական թղթակցութիւնների պակասելը մենք մեկնում ենք նրանով, որ գաւառական ինտելիգենցիայի մէջ դեռ շատ են սակաւ այնպիսի անհատներ, որոնք կարողանան մի ամբողջ նահանգի ներքին գործերին հետամուտ լինել և նոցա ընդհանուր տեսութիւնները տալով՝ ներգործել տեղական հասարակական կարծիքի վերայ: Եթէ

ինկատի առնելու լինենք, որ լրագրութիւնը իւր արդէն մի քանի տասնեակ տարիների անցեալով դեռ էլի զանգատների շրջանի մէջն է արժանաւոր թղթակիցների նկատմամբ, այն ժամանակ հասկանալի կը լինի ամսագրական թղթակիցների պակասութեան պատճառները: Կրկնում ենք որ ՎՊԵՐՃԱ-ին հարկաւոր զաւառական թղթակցութիւնները պէտք է կրեն զաւառական կամ նահանգական տեսութիւնների բնաւորութիւն:

Վերջացնելով մեր տեսութիւնը, աւելորդ չենք համարում մեր ընթերցողների ուշադրութիւնը դարձնել մի կարևոր հանգամանքի վերայ: Ինտելիգէնտ հասարակութեան պահանջները ՎՊԵՐՃԱ-ից շարունակ աճում են և մենք ինքներս աշխատում ենք աստիճանաբար լրացնել նկատած թերութիւնները: Միւս կողմից աճում է նաև նոր աշխատակիցների հոսանքը: Այս ամենը յառաջացնում է այս բնական պահանջը, որ ՎՊԵՐՃԱ-ի ծաւալը մեծանայ, եթէ չենք ուզում որ ամսագրի մի բաժինը ֆինասի մի ուրիշ բաժնի օգտին: Խնդիրը սա է, թէ կարող ենք արդեօք ՎՊԵՐՃԱ-ի այժմեան նիւնսկան կարողութիւնով՝ այդ պահանջներին բաւարարութիւն տալ: Ճշմարտութիւնը սա է, որ այս չորս տարւայ շրջանում ոչ մի տարւայ հաշիւ չի փակել առանց զգալի դեֆիցիտի, չը նայած որ բաժանորդների թիւը ոչ թէ նւազել է, այլ աճել: Բայց այդ աճումը բաւական չի եղել եղած անհրաժեշտ ծախքերը ծածկելու համար: Եւ չը նայած դորան՝ ՎՊԵՐՃԱ-ի՝ այս չորսամեայ համագումարը անցնում է մեր խոստացածի սահմաններից. մեր խոստացածն է եղել տարւայ ընթացքում տալ ամենապակասը 8 թերթ, այսինքն տարեկան 1536 երես, և առ տուաւելն միայն 10 թերթ, կամ տարին 1724 երես, բայց մեր տւածը ոչ մի տարում չի եղել խոստացածի նւազագոյնը, այլ միշտ աւելի: Այս հանգամանքը հարկ է դնում ՎՊԵՐՃԱ-ին համակրողների և մանաւանդ այդ ամսագրի տւածից աւելին պահանջողների վերայ՝ աշխատել ՎՊԵՐՃԱ-ը տարածել իրանց շրջաններում և չը բաւականանալ ձրի խորհուրդներով:

ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՌԻԱՆԵԱՆՑ: